

Т.М. Ігнацюк (Брэст, Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт)

ПАФАС ЯК НАЦЫЯНАЛЬНЫ КАМПАНЕНТ МАСТАЦКАГА ТВОРА

1.1. Пафас слову, у тым ліку і мастацкаму, не ўласцівы. Пафас уласцівы адзінкам патэнцыяльным. Іх патэнцыяльнасць – у патаемнай энергіі (“іскры”). Энергетычнага зараду ў слове няма. Гаворыцца пра сілу слова, яго ўплывовасць, аднак энергія дзеяння слову не ўласціва.

Пафас належыць справе, г.зн. рыторыцы канструктыўнага маўлення, а не стылістыцы творчасці і яе кагнітыўнаму сродку – слову. Пафас – прыналежнасць культуры, слова ж адносіцца да мастацтва. Мастацтва, у тым ліку і славеснае, стварае антытэзу культуры, а не з’яўляецца, як іншы раз лічыцца, яе часткай; параўн.: бел. *культура і мастацтва*, рус. *культура и искусство*, пол. *kultura i sztuka*. Рытар перш за ўсё майстар

маўлення, а не мастак гаварыць прыгожыя словы (параўн. пол.: *literaturariękna* – мастацкая літаратура; *piękny* – прыгожы). Антытэза слова і маўлення карэлюе з супрацьпастаўленнем рыторыкі маўлення і паэтыкі слова. Паэтычнасць – неад’емная якасць слова. Для слова гэтая якасць – тое самае, што рытарычнасць для маўлення.

Падставовай якасцю слова з’яўляецца тое, што яно “гаваркое”. Слова – этычны кампанент мовы; яно гаваркое ва ўласнай самасці – гаворыць само. Не выпадкова ў адным кантэксце з дзеясловам *гаварыць* знаходзяцца выразна этычныя паняцці – сэрца, кроў, гора і да т.п.: *Да світаньня / Мы з табою Гаварылі, / Сэрца сэрцу / Назаўсёды / Падарылі...* (А. Дзеружынскі); *А мыслі і сэрца гавораць / – Не вер яму, рыжаму, не!* (Якуб Колас); *Гэта не я гавару – гора маё гаворыць* (З нар.); *Кроў гаворыць* (загаварыла) у ім ‘аб праяўленні чаго-н., уласцівага роду, народу і пад.’ (ТСБМ). Этас мовы праяўляецца праз гаваркое слова, сапраўдная сутнасць якога – жыццёвая лакалізаванасць (“тутэйшасць”) і актуалізаванасць. Слова – не адзіны вястун. У адным кантэксце з дзеясловам *гаварыць* (у сэнсе ‘вяшчаць’) знаходзяцца такія выразна этычныя арганічна-непадзельныя рэаліі, як сэрца, кроў, гора і да т.п.: *Калі кахаем – гавораць вочы / Тугой і шчасцем выразней слоў* (А. Чарнышэвіч); *Да світаньня / Мы з табою Гаварылі, / Сэрца сэрцу / Назаўсёды / Падарылі...* (А. Дзеружынскі); *А мыслі і сэрца гавораць: / – Не вер яму, рыжаму, не!* (Якуб Колас); *Гэта не я гавару – гора маё гаворыць* (З нар.); *Кроў гаворыць* (загаварыла) у кім – ‘аб праяўленні чаго-н., уласцівага роду, народу і пад.’ (ТСБМ).

Слова – носьбіт інфармацыі. У гэтым яго працэсуальна-эмпірычны сэнс. Выраз *Як гаворыцца* “як прынята гаварыць” ужываецца ў значэнні пабочнага (ТСБМ). *Не воўк работа, як гавораць, / І ў лес яна не пабяжыць* (Якуб Колас). Парадокс у тым, што той, хто гаворыць, нічога не кажа, але выражае пэўны ўласны ментальны ці эмацыянальны кагнітыўны стан. Сапраўднае слова – выразнае, яно не можа не быць паэтычным і этычным. Паэтычная характарыстыка слова не абыходзіцца без параўнання: *Беларускае роднае слова, / Пералівістае, як каменьчык, / Вясёлкавае, як ручэй, / Цёплае, як агеньчык, / Светлае, як маланка, / Гнеўнае, як пярун, / Ціхае, як калыханка, / Вечнае, як Беларусь!* (А. Канапелька).

Сапраўднае слова не пафаснае. Наўрад ці будзе да месца пафас у словах *радзіма, край, кут*. Роднае (“маё”) пранікнута этычным пачуццём – перажываннем: *Радзіма мая; Край мой родны; Мой родны кут; Зямля над белымі крыламі* і да т.п. Роднаму не характэрна грамадскае гучанне; на этычным узроўні яно ціхае (“тутэйшае”). Слова пазбягае публічнасці і праяўляецца ў сітуацыі лакальнай. Яно заўсёды “тут” (*Вось вы тут*

гаварылі...). Існуе этыка і эстэтыка ўтворанага слова – *добрае слова, прыгожае слова*.

Моўнаму этасу, выразнікам якога выступае жывое слова, супрацьстаяўляецца актыўны дынамічны кампанент – пафас, увасоблены ў дыялагічным маўленні. Пафас звязанны з іменем. Імя бывае гучным. Іманентнае “маё”, “выходзіць у людзі”, атрымлівае статус суб’екта права і намінуецца сваім іменем. Так, імя Радзімы – *Беларусь* – ужо ўвасабляе пафасную моц, г.зн. здольна “гучаць”: *Беларусь – імя святое (песня); Перад тым, як вымавіць тваё імя, Радзіма, / Я, быццам джангарчы, калі збіраецца спяваць, / Свой рот крынічнаю вадой палашчу (Максім Танк); Ты яе запомні імя, / Як неба, сонца і зару. / Твая зямля, твая Радзіма / Названа светла: Беларусь!* (Ю. Свірка).

Імя – сведчанне абуджэння самасвядомасці чалавека як асобы і таксама сімвал абуджэння нацыянальнай свядомасці. Адна з інтэрпрэтацый пафасу – *запал (Аст’ў запал. Гаварыць з запалам)*. Не выпадкова гэтым тэрмінам называюць прыстасаванне і сродак для запальвання выбуховага рэчыва (*запал гранаты*).

1.2. У пэўныя гістарычныя перыяды мова, а значыць і створанае на ёй славеснае мастацтва – літаратура – падвяргаюцца ідэалагізацыі, становяцца рупарам ідэй пануючага класа. Разам з ідэямі (рэвалюцыйнымі, патрыятычнымі і г.д.) у мастацтва прыходзіць неад’емны складальнік ідэалогіі – пафас. Пафас выступае фундаментальным і неад’емным складальнікам дыскурсу – разважлівага маўлення, у якім халодная бясстрасная аргументацыя мяжуецца з эмацыянальным запалам прамоўцы. Трансляцыя пануючай у грамадстве ідэалогіі і маўленчая экспрэсія не абыходзяцца без таго, што ў рыторыцы называюць пафасам.

Гіпатэтычна можна дапусціць, што сучаснай беларускай літаратурнай мове з яе гаваркім сакавітым словам, якое жывіцца з незамутненых крыніц народнага жыцця, пафас не ўласцівы. Але варта адзначыць, толькі па сутнасці. Выпадкі рытарычна-ідэалагізаванага слова, ужытага не паводле свайго этычнага і эстэтычнага прызначэння, нярэдка. У гаворцы запатрабавана этыка слова. Аднак адмаўляць пафас мовы – значыць адмаўляць яе сувязь з ідэалогіяй і яе дзейснасцю (энергетычную) сутнасць.

У жыцці адбываюцца знакавыя падзеі, звязаныя з карэннымі грамадскімі пераўтварэннямі. У розныя перыяды гісторыі ў рознай ступені жыццё непазбежна падвяргаецца ідэалагізацыі, што не можа не адлюстравацца ў мове. Ідэалагізацыя слова адбываецца па меры ідэалагізацыі жыцця. У часы рэвалюцыйных пераўтварэнняў антытэза “паэт і грамадзянін” губляе выразныя контуры. Паэт займае актыўную грамадзянскую пазіцыю, становіцца трыбунам, і яго творы набываюць

пафаснае гучанне. Так, заклікам да барацьбы з ворагам гучаць радкі верша Янкі Купалы “Беларускім партызанам!”: *Партызаны, партызаны, / Беларускія сыны! / За няволю, за кайданы / Рэжэце гітлерцаў паганых, / Каб не ўскрэслі век яны.* Таму даследаванне маўленчага пафасу знаходзіцца ў рэчышчы фундаментальнай праблемы сувязі мовы і ідэалогіі.

У новай рэальнасці прысутнічаюць адзінкі, якія маюць сацыяльны статус. Нараканне – рэвалюцыйны акт свабоды і станаўлення чалавека як аўтаномнай асобы. Гэты акт звязаны з катэгорыяй імені і інстытуцыяналізацыяй (устанаўленнем) сацыяльнай рэальнасці. У гэтай рэальнасці нічога не нараджаецца і не вырастае – толькі ўстанаўліваецца і развіваецца. Галоўным складнікам адзначанай рэальнасці выступае пэўны сацыяльны інстытут. Сацыяльная рэальнасць характарызуецца дынамічнасцю развіцця. У ёй адбываюцца падзеі, рэалізуюцца ідэі і сацыяльныя практы. Інстытуцыяналізацыя – пераход ад стыхійнай, спантаннай (неарганізаванай) дзейнасці да ўстанаўлення арганізаваных структур, якія рэгламентуюць сацыяльную дзейнасць і арганізуюць сацыяльныя стасункі.

Homo institutus (чалавек інстытуцыянальны) – асоба, якая маніфестуе сябе праз “Я”. Той ёсць “Я”, хто вымаўляе “Я”. “Я” – самы лаканічны маўленчы акт дэкларацыі ўласнай тоеснасці і пазіцыянавання чалавекам сябе як незалежнай асобы. Адначасова гэта і маніфестацыя ўласнай свабоды ад жыццёвых арганічна-рэчыўных акалічнасцей, – “майго”, “роднага”, “матчынага”. У “Я” ўвасоблены пафасны патэнцыял, здольны з неабходнасцю рэалізавацца ў дыскурсіўным маўленні. За “Я” стаіць імя ўласнае, якое падымае чалавека на ўзровень грамадскага жыцця: “Да імені чалавек не ёсць яшчэ чалавек, ні для сябе, ні для другіх, не ёсць суб’ект асабовых адносін, значыць, не ёсць член грамадства, а толькі магчымасць чалавека, абяцанне такога, зародак” [2, с. 62].

Аktуальным з’яўляецца пытанне аб сувязі беларускай мовы з беларускай дзяржаўнасцю і нацыянальнай ідэалогіяй. Любая нацыянальная ідэя выступае неад’емным складнікам нацыянальнай ідэалогіі. У сучасным свеце з яго прагрэсіруючай глабалізацыяй сувязі нацыянальнай ідэалогіі з мовай становяцца больш цесныя. Мова ўсведамляецца як дзейсны ідэалагічны інстытут – “дом быцця” (М. Хайдэгер).

1.3. Асаблівую ролю ў сацыяльным жыцці грамадства іграе нацыянальная ідэя. Яна з’яўляецца вышэйшай формай нацыянальнай самасвядомасці і служыць падставай для існавання нацыі, нацыянальнай культуры і нацыянальнай дзяржавы. Паколькі нацыя, падобна чалавечай асобе, шукае адказ на пытанне пра сэнс жыцця і сваім прызначэнні ў свеце, нацыянальная ідэя можа адказаць на галоўныя пытанні нацыянальнага грамадскага жыцця: “Хто мы такія?” і “Куды мы ідзем?”. Нацыянальная

ідэя выказвае маральныя падставы, каштоўнасці і арыенціры грамадскага развіцця і ўносіць у працэс функцыянавання дзяржавы ўзнёсла-эмацыянальны пачатак, звязаны з узнікненнем у яго грамадзян пачуцця нацыянальнай супольнасці непарыўнай сувязі са сваёй Радзімай і суайчыннікамі.

Нацыянальная ідэя ўключае такія кампаненты, як пачуццё любові да Радзімы, эмацыянальныя адносіны чалавека да месца свайго нараджэння і пражывання. Замацаванне і распаўсюджванне нацыянальнай ідэі ў свядомасці народа – гэта элемент маральна-патрыятычнага выхавання, яно ажыццяўляецца праз асветніцкую дзейнасць нацыянальнай інтэлігенцыі, з’яўляецца творчым працэсам і таму не паддаецца строгай рэгламентацыі. Гэтая праца грунтуецца на сіле прыкладу, паколькі пачуццё любові да Радзімы можна толькі пераняць ад таго, хто сам яе шчыра любіць. Так выказвае свае пачуцці да Радзімы Ніл Гілевіч: *“Я – беларус, я нарадзіўся / На гэтай казачнай зямлі, / Дзе між лясоў і пушчаў дзікіх / Адвеку праішчтуры жылі. / Я – беларус, я ганаруся, / Што маю гэтае імя / Аб добрай славе Беларусі / У свеце знаюць нездарма! / Я – беларус, і я ішчаслівы, / Што маці мову мне дала, / Што родных песень пералівы / Ізблізку чую, і здаля. / Я – беларус, і хоць сягоння / Яшчэ малы, але скажу: / Я родам з племя непакорных / І прад бядой не задрэжу!..”*

Сутнасць нацыянальнай ідэі – у абуджэнні ў народа нацыянальнай свядомасці. Яна праўляецца ў пазіцыяніраванні сябе як самастойнай адзінкі. Мы – беларусы – так адказвае на пытанне “Хто мы такія?” найвялікшы беларускі паэт усіх часоў Максім Багдановіч: *“...рускіх народаў тры. Усе яны аднаго караню, але шмат часу жылі паасобку, і так сталася з іх тры розных народы; у кожнага – сваё найменне, свая гаворка, свае звычаі, свае песні, свая вопратка. Адзін рускі народ жыве пад Масквою і далі; завецца ён велікарускім. Другі жыве пад Кіевам і завецца ўкраінскім. Мы – трэці народ рускага караню, завёмся беларусамі, і старонка наша завецца Беларусь. Ёсць паміж нас праваслаўныя, ёсць і каталікі, але народ з нас адзін, бо ў ва ўсіх адна гаворка, адны звычаі, адны песні, адна вопратка, адзін лад жыцця”* [1, с. 127].

Важным аспектам нацыянальнай беларускай ідэі павінна стаць культывацыя вобразу беларуса як самадастатковага гаспадара ў сваім доме, на сваёй зямлі, адказнага за сваю краіну ўласніка. Вобраз беларуса паяўляецца ў творах, у якіх увасабляецца нацыянальная ідэя. Яна і складае нацыянальны кампанент літаратуры. Гімнам беларускага народа ў іх барацьбе супраць царскага самадзяржаўя, за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне гучыць верш Янкі Купалы:

А хто там ідзе, а хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?

А куды ж нясуць нагаказ сваю?
– На сьвет цэлы.

– Беларусы.
А што яны нясуць на худых плячах,
На руках ў крыві, на нагах у лапцях?
– Сваю крыўду.
А куды ж нясуць гэту крыўду ўсю,

А хто гэта іх, на адзін мільён,
Крыўду несць наўчыў, разбудзіў их сон?
– Бяда, гора.
А чаго ж, чаго захацелася ім,
Пагарджаным век. ім, сляпым, глухім?
– Людзьмі звацца.

(1905–1907)

Паэт малюе ўражлівую карціну грознага руху народа, які прачнуўся ад векавога сну і ўступае ў барацьбу.

Такім чынам, кожная нацыя мае сваю нацыянальную ідэю ці знаходзіцца ў пошуку яе фармулёўкі. Нацыянальная ідэя – гэта тое, што звязвае нацыю разам і надае ёй ўстойлівасць без бачных матэрыяльных апор, дазваляе дзейнічаць супольна без знешняй каардынацыі, дапамагае фарміраваць правілы паводзін, законы і іншыя грамадскія парадкі без прамых уладных настаўленняў. Нацыянальная ідэя – гэта, з аднаго боку, своеасаблівы спосаб асэнсавання нацыянальных асаблівасцяў, апісанне і ацэнка нацыянальнага характару, жыццёвага ўкладу, гістарычнага лёсу народа, а з другога боку – вызначэнне асноўных арыенціраў маральнага, духоўнага і сацыяльнага развіцця народа ў адпаведнасці з яго нацыянальнымі асаблівасцямі.

Спіс умоўных скарачэнняў

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Багдановіч, М. Поўны збор твораў : у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1995. – Т. 3 : Публіцыстыка, лісты, летапіс жыцця і творчасці. – 461 с.
2. Флоренский, П. Имена / П. Флоренский. – Кострома : Купина, 1993.